

MAGY. AKADEMIÁ
KÖNYVTÁRAA PATKÓ EREDETÉRŐL, VONATKOZÁSSAL AZ ÁRPÁDHÁZ-
KORABELI MAGYAR LELETEKRE.

(6 ábrával.)

Irta: DR. ZIMMERMANN ÁGOSTON, kir. állatorvosi főiskolai m.-tanár.

A szegekkel való patkolás eredetét, dacára az erre vonatkozó számos kutatásnak, ma még homály fedi; feltalálója eddig ismeretlen. A patkolás kezdetéről, első idejéből nincsenek írásbeli feljegyzések, a mennyiben ez a regék és mondák korszakába nyúlik vissza. Nemi fényt derítenek reá az ásatások leletei, úgy hogy ma már valószínűséggel állítható, hogy a *lovak vasalása már a Krisztus születése előtti időben ismeretes volt.*

Egyes szerzők, különösen a francziák, a *gall-kelta népeknek* tulajdonítják a patkó feltalálását, mások a *germánok* részére vindikálják a feltalálás érdemét, ismét mások DELITZSCH¹⁾ és társai nyomán haladva, *Assyriában és Egyiptomban* keresik a patkó eredetét és ezen az úton végül egyesek odajutottak el, hogy a *turáni népeket, skythákat, hunokat* illetik a vasalás feltalálásának dicsőségével.

Miután a patkó történetének ez a része, legalább közvetve, a *magyarokat* is érinti, czélszerűnek látszott a nálunk, Magyarországon talált honfoglalás korabeli és későbbi Árpádház-korabeli leletekben, a *honfoglalás kútfőiben* tanulmányozni ezt a kérdést. A talált adatok részletesebb ismertetése előtt azonban ajánlatosnak vélem a patkolás történetére vonatkozó eddigi vizsgálatok eredményét röviden, főbb vonásaiban ismertetni.

I.

A pata ápolásának és vasalásának története a *ló domesztikálásának történetével* szoros összefüggésben áll.

A ló első nyoma a legelső harmadkori (eocaen) rétegben található. A fossilis csontokból, melyeket Ausztrália kivételével minden világrészben ástak ki, arra lehet következtetni, hogy abban az időben Közép-Európa igen mocsaras, nedves vidékein a meleg, subtropikus éghajlat alatt elefántszerű patás állatok és nagy testalkatú majmok társaságában élt a mainál kisebb ösló, a *hippotherium* vagy *hipparion*, melynek az öt közül meglevő *három ujjából* a középső már erősen túlszárnyalja két társát. A legfelső harmadkortól kezdve a diluviumban már a mai lóhoz hasonló állatot találunk, azonban a csontok alakjából és nagyságából ítélve, arra lehet következtetni, hogy az Európában

¹⁾ Delitzsch: Babel und Bibel. Berlin. 1900.

jelenleg élő ló közelebb áll, inkább hasonlít az *ázsiai diluvialis lóhoz*, melynek maradványait a Himalaya déli lejtőn és az Ural-hegység s China közötti területen ásták ki, mint a *diluvialis európai lóhoz*. Az együtt talált csontokból az is kitűnik, hogy a diluvialis ló csordákban, többek társaságában élt, mint ahogyan még napjainkban is Ázsiában, Mongolország határaitban, Dsungariában teljesen vadon él egy lófajta, melyet felfedezőjéről, PRZEWALSKI orosz utazóról, *Equus Przewalskii*-nek neveztek el és amelynek alakja, külseje igen hasonló a combarellesi barlangban talált, kőkorból származó lóábrákhoz; ezért nincs kizárva, hogy ez az ázsiai vad ló egyenes leszármazottja annak a lónak, melyet az emberek a kőkorban Európában ismertek és használtak.¹⁾

A somme-völgyi (Amiens- és Abbeville-nél) és neanderthali (Düsseldorf mellett) leletekben fossilis embercsontok szomszédságában találtak lócsontokat és fogakat; a lovak tehát a kőkornak ebben a szakában már emberek társaságában éltek, az eltört csontok pedig arra engednek következtetést vonni, hogy az *emberek ekkor lóhússal is táplálkoztak*. Ezek a csontok épen úgy, mint a bronzkori ásatásokból kikerült csontok egy része nagyságra és koponyaalakulásra nézve hasonlók az *Equus Przewalskii* csontozatához és ha szabad ebből a pata alakulására következtetni, akkor a hipparionnak a vízállásos talajon bizonyára lazább szerkezetű patája a neolith- és bronzkori lóban már erősen megszilárdulhatott, mire, tekintettel az ősember vadászhajlamaira, az üldözésnél nagy szüksége is volt.

II.

A legrégebbi *írásbeli* feljegyzéseink Babyloniára és Assyriára vonatkoznak, körülbelül 2500 évvel Kr. e. (DELITZSCH). De HAMMURABBI, Ábrahám kortársa (2250. év körül Kr. e.), kinek beható és terjedelmes törvénykönyvét a Susa melletti ásatásoknál 1902. telén MORGAN találta meg, lovakról nem tesz említést. Lovat a régi Egyiptomban sem ismertek, csak szamarat, melyet teherhordónak és a cséplésre alkalmaztak. Az újabb birodalomban azonban a lovak már nagyobb szerepet játszottak és őket hangzatos, győzelmes háborúkra emlékeztető nevekkal jelölték meg.

A *paták védelmére* szolgáló eszközöknek első nyomaint szintén Egyiptomban találjuk. A száz kapujáról nevezetes *Théba* (Medinet-Habu) lovakban igen gazdag lehetett; síremlékei közül azokon, melyek II. és III. RHAMESICS dicsőséges csatáit örökítik meg, a lovaknak részben csak az elülső, részben csupán a hátulsó patáin, de egy részüknél mind a négy patán *védő bevonat*, úgy látszik fonadék, ismerhető fel, amelynek alkalmazása bizonyára az által vált szükségessé, mivel az egyiptomi ménesek az akkor még igen puha talajú nilusi deltában legeltek, patáik ellazultak, elpuhultak, terültek és így ilyen védőberendezésre szorultak.

Az *indiaiak* legrégebbi könyveiben: a védákban szintén találunk feljegyzéseket a lóra vonatkozólag, melyet ígás és háta szolgálatra használtak; ez képezte egyszersmind a legértékesebb áldozatot is. A Mahabharata-époszukban egy négyesfogat van ismertetve, melynek

¹⁾ Zimmermann: Egy vadon élő lófajtáról. Természet. 1904.

lovain egyebek között a patákat dicsérik és ezeket emelik ki. Különben AELIANUS (De natura animalium XIII.) említi, hogy Indiában a lovak és szamarak vad csordákban vándorolnak.

Palaestinában a második évezred körül, tehát a zsidók bevándorlása előtt, már ismerték a lovat. (MÓZES V. könyve, 20. rész, 1. vers, JÓSUÉ könyve 11. rész, 4. vers és több helyen a BIRÁK könyvében.) SALAMON-nak (1000. körül Kr. e.) már 12.000 lovas katonája és 1400 szekere volt, sőt az arabok nemes lovait SALAMON méneséből származtatják. Azonban a patákra és azoknak ápolására vonatkozólag a bibliában nem találunk adatokat.

A Kaspi- és Fekete-tenger partjain és ezektől észak felé élt lovai-
val a *skytha* nép. A skytháknak HERODOTOS szerint lovuk mindenük volt; ez vitte őket, ez táplálta őket húsával és tejével, *patáiból* pikkelyes pánczélt (PAUSANIAS 1. 21, 8.), bőrből ruhát, ináiból ijjat készítettek stb., úgy hogy méltán mondják, hogy nemcsak lovon, hanem lovukból éltek, sőt még haláluk után sem nélkülözhatték, azért halottaikkal lovaikat is eltemették, teljesen felszerszámozva, feldíszítve. Az újabb délorszországi ásatások (KORDAKOFF, TOLSTOI, REINACH) Alexandropol mellett skytha sírokat derítettek ki, melyekben diszes kantárok, övek stb. mellett a *patákon is egy-egy másfél cm. széles és egy mm. v. stag aranylemezt találtak*, ez a lemez a pata hordozószélét veszi körül és 18 apró szögecskével van annak falához erősítve; úgy látszik a lemez erősebb kopásának megakadályozása czéljából kb. egy cm. vastag és egy fél cm. széles sarkat, illetve körmöt is alkalmaztak. Hasonló *díszítés* van leírva az AVESTA harmadik könyvében. MITHRADATES áldozatra szánt fehér lovainak patáit szintén drága érczel vonatta be; valószínű, hogy ezt a szokást, a pata díszítését, a lovaikkal együtt a skytháktól vették át.

A skytha lovakat apró, hosszú sörényű, igen szívós, igénytelen, gyors mozgású állatoknak írja le STRABO és PLINIUS, míg GRATIUS (509.) szerint patáik nem elég erősek, miután állandóan puhább talajon tartózkodnak, azt megszokták és emiatt másutt nem messze jutnának el. GRATIUS adatai eltérnek a többi szerzőétől és nem is tekinthetők megbízhatóknak; úgy látszik, ez a költő nem sokat értett a lovakhoz, mert vele ellentétben meg OVIDIUS (Tristia 3., 11., 32. és 54.) különösen dicséri, hogy a géták és sarmaták lovai jégben, hóban és kemény köves úton mily jól voltak használhatók.

A skythák déli és délnyugati szomszédjai, a thrákok, makedonok és thessálieiak, szintén nagy lökedvelők és lötenyésztők voltak; lovaságuk messze földön híres volt, de sokat szenvedett a lovak patáinak gyors kopása miatt, minek következtében NAGY SÁNDOR is kénytelen volt ázsiai útját megszakítani, annyira megromlottak lovainak patái. Arról különben több helyen találunk említést téve (DIODOROS 17., 94.; POLYBIUS 3., 311; CURTIUS 8., 3.), hogy a paták elhasználása és kisebesedése miatt hosszabb hadjáratokban sok vereséget szenvedett az akkori lovaság, mely a sántaságuk miatt hasznavehetetlenné vált lovakat visszahagyta. XENOPHON (*περι ἱππικῆς* V., 4.) írja, hogy ilyen sántaságok ellen nincs segítség.

A klasszikus ókor népei közül a *görögök* regéiben a ló nagy szerepet játszik (PEGASUS, CENTAUROK stb.); a lovak szerszámai közül a *zablát*

BELLEROPHON találta fel, kinek ATHENE sugalmazta álmában ennek tervét (PINDAROS Olymp. 13., 91., 59.); a kocsi szerkezetét ERECHTEUS-nak, HEPHAISTOS kovács és GAEA fiának tulajdonítják, de a lovak patkolásáról egy szóval sem emlékeznek meg. Az istenek nagy része lovon vagy lóval ábrázoltatik: HELIOS négyes fogatot hajt, ZEUS, POSEIDON, ARES, HERA, ATHENE, CASTOR és POLLUX stb. kocsival és lóval, a patákon azonban nyoma sem látszik a védőburkolásnak vagy a patkolásnak.

XENOPHON a már idézett munkájában részletes leírását adja egy fiatal lónak, kezdi az elülső patákon és testájanként halad fel és hátrafelé a hátulsó patáig. Az ő nyomán haladnak a római írók is, VERGILIUS (Georgicon 3., 72.—89.), COLUMELLA (6., 28.), VARRO (De re rustica 2., 7.), CRESCENTIUS (9., 10., 11., 54.), VEGETIUS (mulomedic. 4., 6.), PLINIUS (8., 42., 65.) és mások. A patákat illetőleg valamennyien megegyeznek abban, hogy erős paták a kívánatosak, melyek úgy elől, mint hátul magasak, kerek alakúak és oly kemények, hogy alattuk a föld dübörög. XENOPHON a jó csikó kellei között első helyen említi, hogy jó patái legyenek. Ugyancsak XENOPHON írja le (hippiké 2.—7.) nagy részletességgel a ló ápolását és tisztogatását, miközben a pata és a nyír kitisztításáról sem feledkezik meg, de patkóról vagy patkószerű eszközről nem emlékezik meg, csupán egy helyen említi meg (Anabasis 4., 5.), hogy az armeniaiak lovaik patájára bőrzsákokat húznak.

A HOMEROS-nál olvasható χαλκίποδες (ércpatájú) vagy PINDAROS-nál χαλκεία ὄπλα, épen úgy mint EURIPIDES-nél κωδανόκροτος (hangosan szóló) patáknál ezek költői jelzők (epitheton ornans), melyeket szarvasokra és bikákra is alkalmaznak, pedig ezeket semmi esetre sem vasalták meg. APSYRTOS is κρατερώνυχες = erős patájú, ARISTOPHANES pedig στερεόποδες = kemény patájú lovokról ír.

A rómaiak földjén, Itáliában, már Aeneas és a trójaiak megérkezése előtt virágzó állattenyésztés volt. AENAS-nak több izben lovas katonákkal kellett megküzdenie; utódai később Róma alapítása után állandó lovas katonaságot szerveztek (celeres) és 226-ban Kr. e. Róma már 70,000 lovas katonával rendelkezett. A sok háború, diadalmenet, circus stb. által a lovak tisztelete utóbb annyira túltengett, hogy egyes lovaknak külön palotákat építettek, patáikat bearanyozták és kimulásuk után ünneppélyesen eltemették (PLINIUS).

A mi a pata ápolását a rómaiaknál illeti, úgy azt találjuk, hogy ők is a kemény patákat keresték. VERGILIUS, HORATIUS, VEGETIUS kátránnyal, olajjal, eczettel, mások meg szamar-trágyával, epheu magvával, fokhagymával vagy a reatini mocsár vizével kezeltetik a lovak patáit (PLINIUS 31., 2., 8.). CATO (De re rustica 72.) a lekopott szaru pótlására legalkalmasabb anyagnak a szurkot és kátrányt mondja.

A paták betegségeiről több feljegyzést találunk; VEGETIUS ungulae attritae, detritae és subtritaeről ír és ugyanakkor észrevehető már annak is a nyoma, hogy miként az egyiptomiak a tevék lábára sásból font harisnyákat alkalmaztak (ARISTOTELIS), a rómaiak is kezdtek lócipőket alkalmazni, melyeket sásból, rekettyefélékből készítettek (így a Sarothamnus scoparius-t, a seprő zanótot, a Stipa tenecissima-t, az árvalányhajat használták erre a célra). Ezeket a cipőket spartum-nak vagy solene

sparteae-nak (**COLUMELLA**, **VEGETIUS**) nevezték. Ezek mellett bőrből is készítettek ilyenekhez hasonlókat, sőt szükség esetén fa kérgéből is, melyet azután szijakkal erősítettek oda (**PLINIUS**); ezek a szijjak nem ritkán sérüléseket, sebzéseket idézhettek elő, ilyenekről több helyen találunk feljegyzéseket.

A császárok idejében a fentebb leírt fonadékok helyett *vastalpakat*, **soleae ferreae**, alkalmaztak a patákra; ezeket azonban nem szegekkel erősítették fel, hanem kötelékek segítségével. A British-múzeumban őrzik azt a **SUETONIUS** idejéből (70.—120. Kr. u.) való reliefet, melyet a római Porta latina mellett találtak és melyen egy hadi kocsi elé fogott négy ló lábain a sandalszerű kötelék elég jól látható. A patavédőket ezen alakjuk miatt lovaknál **hipposandal**-nak, öszvérek- és szamaraknál **mulosandal**-nak, marháknál pedig **boosandal** nak nevezték el.

A hipposandal különböző alakú, többé-kevésbé ovalis, néha áttört fémlemez, mely hátul felfelé hajlik és itt többnyire egy lehajló kampóval bír. Oldalsó és sarki részletéből pántszerű részlet indul ki, mely gyűrű alakjában fogja körül a patát. Mások több, különböző helyen mutatnak hajlásokat, görbületeket, nyílásokat, gyűrűket és kampókat, melyek a kötelék, szijjak megerősítésére szolgáltak. Alakjukból, nagyságukból és súlyukból következtethető, hogy bizonyára csak lassú mozgású, nehéz igás lovaknál vették igénybe, ezeknél sem minden, hanem csak kivételes esetekben, hosszú utaknál, kemény köves talajon; egyeseket talán csak beteg patákra alkalmaztak. Általános használatuk és elterjedésük ellen szól a leletek aránylag csekély száma; több példányt találtak a francia-, német- és angolországi római leletekben, az 1. ábra a Cannstadt mellett kiásott hipposandalt tünteti fel.

1. ábra.
Hipposandal (Cannstadt-i lelet).

A vason kívül a sandalok előállítására más nemes érczet is használtak; így **NERO** császárról jegyzik fel, hogy ezer öszvérrel utazott, melyek lábaira ezüst sandalok voltak erősítve, feleségének **POPPEA SABINA**-nak öszvérei pedig arany sandalokat viseltek (**CATULLUS** 17., 26; **COLUMELLA** 6., 12., 3.).

Egyes hipposandalok elül és hátul reáhajlottak a patára; másokat oldalt hajlítottak fölfelé. Ilyen felhajtott szélű talpvas képezhetette az átmenetet a szegekkel való vasaláshoz. A philadelphiai múzeumban van az a négy patatalp, melyet Corneto-ban egy etrusk sirban találtak; a sír állítólag a Kr. e. negyedik századból való. A soleák a pata alakját mutatják, alsó felületükön 18—20 tüskét (6—9 mm. magasak) látunk. A cabinet de France-ban látható ezüst csészén egy főuri vadászat ábrázolása, melyen az egyik ló lábán jól észrevehető, hogy patkója a pata fali felületére reáhajlik, de kötelékek vagy szegek nyoma nem tűnik fel.

A solea ferrea, hipposandal nyugtalanabb gyorsabb lovakon sok bajt okozhatott, hamar eltolódott, kimozdult helyéből. **SUETONIUS** említi meg, hogy **VESPASIANUS** császár utazása közben többször volt kénytelen megállni, hogy a kocsis az öszvéreket megtalpalja (calceare).

A pata ápolásáról a későbbi korból is több feljegyzésre találunk. DIOCLETIANUS császár egy edictumában (303. Kr. u.), melyben a munkabéreket szabályozza, az állatok nyírásáért és a paták faragásáért 6 dénárt állapít meg (1 dénár DIOCLETIANUS idejében körülbelül 3 fillér). Egy tarentumi érimen (a British-múzeumban) látható, a mint egy római lovon ül és annak sörényét fésüli, míg egy másik a ló bal elülső lábát emeli fel és patáján igazít valamit. A Róma melletti castra peregrinaban BONANI két eszközt talált, melyek közül az egyik (l. a 2. ábrán) igen hasonló a mai szarufaragó késhez; hasonló késeket találtak TROYON, GOYEM és mások is. HIPPOKRATES, APSYRTUS, VEGETIUS FLAVIUS is tesznek említést ilyen eszközről, sőt VEGETIUS annak készítését, kovácsolását is ismerteli; azonban patkó, vagy patkószeg készítéséről nem ír, mit bizonyára nem mulasztott volna el, ha már ismerte volna.

2. ábra.
Taszítókés
patafaragásra
(a római castra
peregrina ása-
tásából).

Épen úgy mint a görög emlékeken, a korábbi római lovas emlékeken sem található semmi nyoma a szegekkel való vasalásnak. FABRETTI rendszeres vizsgálat alá vette a régi lovas szobrokat és egyéb emlékeket, de csak egy-nél talált patkót, melyről azonban WINKELMANN kimutatta, hogy későbbi eredetű; ugyanis a ló lába letört és egy modern művész, aki a szobor restaurálásával volt megbízva, szeges patkóval ellátott lábbal pótolta azt.

III.

A francia szerzők (MATTHIEU, MEGNIN és mások) szerint a *kelták* Galliában már a Kr. e.-i időben ismerték a szegekkel való vasalást. CASTAN 1858.-ban a régi Alesia vidékén (Alise-Saint-Reimes a Côte d'Or departement-ban) végzett ásatáskor ember, ló, sertés és medvecsontok között, részben hamu alatt patkókat talált. Később III. NAPOLEON is foglalkozott erre vonatkozó tanulmányokkal és a „Histoire de Caesar“ című művében pontosan megállapította a kelta lovasság helyét Alesia ostrománál. Nagyobb számú patkókat találtak Langres és Dijon között is, ahol Alesia ostroma után az utolsó csatákat vívták, melyek után CAESAR 52.-ben Kr. e. Gallia birtokába jutott. Hasonlókat találtak még FOQUET, MATTHIEU, MEGNIN, TROYON, QUIQUEREZ; ezek közül különösen QUIQUEREZ lelete érdemel említést, amennyiben ezek a patkók a berni Jurában lócsontok között turfarétegben oly helyen találtattak, melynél a fölötte levő földréteg geológiai alakulásából ítélve legalább a Kr. e. 6. századból származtathatók. Különösen gazdag kelta, gallorómai patkókban a besançoni múzeum, hol száznál többet találni; de láthatók ilyenek másutt is, így a bajor nemzeti múzeumban (Münchenben).

Mindezek a patkók igen aprók, alakjuk többé-kevésbé kerek. Szélük a szeglyukaknak megfelelően hullámzatos lefutású. Szeglyukat 5—6-ot mélyítettek a vasba, ezek a lyukak hosszant tojásdad alakúak és közvetlenül a patkó alsó felületéből ö! lösen indulnak ki; árkolás nyoma nem látható. Körömmel nincsenek ezek a patkók ellátva, egyesek sarkakkal sem, míg másoknál apró, a patkószár végének felhajtásával

készült sarkokat vehetünk észre (l. 3. ábra.) A patkószegek rövidek; a szegfej aránylag nagy, oldalt lapított és felül legömbölyített, némileg a hegedű kulcsához hasonló. A szeg pengéje rövid, többé-kevésbé négyszögletes és hegyben végződik, jelélül annak, hogy nem csipték le a végét, hanem csupán reáfordították a pata falára.

Ezeknél a leleteknél azonban az a különös körülmény ötlük fel, hogy CAESAR, aki pedig a lovakat, fegyvereket, eszközöket egyébként igen részletesen ismerteti, róluk nem emlékezik meg. Feltűnő az is, hogy miért nem alkalmazták a tanulékony rómaiak a VERGINGETORIX-szal viselt háboru után a patkolást.

Már az Alesia utáni ütközetből való leletekben is, de még inkább az erre következő időből az imént leírttól eltérő tyrust mutató patkókat találunk. Legnagyobb számban és legcharakteristikusabb formákban a Hamburg melletti *Saalburg*-nál ástak ki ilyeneket a legmélyebb rétegben, solea ferreákkal együtt a saalburgi római kastély ásatása alkalmával, mely kastélyt kevéssel Kr. sz. előtt DRUSUS épített és ezután a rómaiak végvára volt a germán földön. Az itt talált patkók jóval vastagabbnak, szélesebbek és erősebbek; szélük síma, egyenletes, nem hullámzatos lefutású. Szeglyukaik többnyire közvetlenül a vasba mélyítettek, de egyeseknél árkolás nyoma is vehető észre; szeglyuk 6—8 látható rajtuk, alakjuk inkább négyszögletes. Körmöt csak az újabkori leletekből került patkókon találunk (így a freisingi vízvezeték építésekorkiásottaknál), míg sarkai csaknem kivétel nélkül valamennyi germán typosú patkónak vannak, melyeket vagy a patkószar végeinek felhajításából állítottak elő, vagy már magából a vasanyagból így kovácsoltak. (Lásd a 4. ábrát.) A patkószegek aránylag rövidek, tehát a germánok, éppen úgy mint a gallok, alacsonyan szegelték fel patkóikat; a szeg feje négyszögletes, kocka vagy téglalap alakú, felül lapított, csak egyeseknél a mai jégszeghez hasonlóan kihegyesedő; pengéje négyszögletes, lapos.

3. ábra.

Kelta vagy gallorómai typosú patkó (Alesia-i lelet).

Ilyen patkókat találtak a Rajna melletti római leletekben, a regensburgi római úton (*Dahlen*) és több más helyen; azonban ilyenek is kisebb számban fordulnak elő, mint egyéb eszközök, lószerszámok, mit

részben annak kell tulajdonítani, hogy a vas ekkor drága volt, ezért nem temették el, hanem újból felhasználták; esetleg fegyvereket is készíthettek belőle.

A germán patkók rosszabb anyagból készültek; a vas nem jó, törékeny, több phosphort és ként tartalmaz, míg a gallorómai patkók közül egyesek teljesen feketék maradtak. BRAUNGARTH¹⁾ szerint aránylag sok titánt foglalnak magukban.

A rómaiak a későbbi háborúban a germán nehéz lovasságot több ízben igénybe vették, elkerültek Galliába is és így keveredhettek a két-féle patkók.

4. ábra.

Germán típusú patkó (Saalburgi lelet).

A régi germán mondákban lovak gyakran szerepelnek, éppen úgy mint a gall mythológiában is. A galloknál EPONA az állattenyésztés istennője és különösebben a lovak védelmezője. Ennek képmását többfelé találták a Rhone, Loire, Mosel és a Rajna mentén, de a *Drávánál* is, sőt legújabbán Szerbiában. Ezeken a kő- vagy broncealakok ló oldalán állnak; a lovak nehezebb fajtájú, normandiai lóhoz hasonlók, *lábaikon patkók láthatók*. Ezek a szobrok is utalnak arra, hogy a római császárság idején a két törzs és ennek kulturája már annyira keveredett, hogy belőlük az egyik vagy másik néptörzs sajátosságaira távolabbi helyek

1) BRAUNGARTH: Hufeisenfunde in Deutschland, namentlich in Südbayern und die Geschichte des Hufeisens. Thiel's Landwirthschaftliche Jahrbücher. 1893. XXII. pag. 325.

leleteiből következtetni alig lehet. Egyes német szerzők ugyanis az EPONA lovainak alakjából hajlandók arra is következtetni, hogy a patkolást a kelták (gallok) a germánoktól sajátították el.

IV.

A germán mythológiában nagy szerep jut a kovácsoknak. Ezek csúf, görbe lábakkal, duzzadt izületekkel, benyomott orral ábrázoltatnak; legnagyobb részük törpe. Ködsipkájuk segélyével egy-kettőre láthatatlanokká képesek tenni magukat. Ebből az éppen nem hizelgő leírásból ZIPPELIUS¹⁾ arra következtet, hogy ezek a *kovácsok hún eredetűek*. A varusos görbe lábak lovas emberekre mutatnak; a ködsapkát pedig úgy értelmezi, hogy eltűntek, láthatatlanokká lettek a vasaló műhely füstjében; végül a nagy, óriás termetű germánok az apró növésű húnokat könnyen törpéknek nézhették, annyival is inkább, mivel alacsony természetűkhöz képest nagyerejűek voltak. A germán mythológiában mindannyian ellenséges, intrikus szerepet játszanak; az állatokat megbabonázzák, a lovakat megvadítják, megbetegítik (bizonyára járványokat hurczoltak el, vagy terjesztettek kovács-foglalkozásuk közben). Ezek a *kovácsok egyúttal bányászok is voltak*, erdei műhelyeikben vasat is állítottak elő. Ilyen régi primitív vasbányák nyomai a berni Jürában, Hallstadt mellett, Tirolban, Karinthiában, Szileziában és több más helyen található.

ZIPPELIUS tehát a régi patkoló kovácsokat a mai cigány-kovácsokkal hasonlítja össze, kik azután az erdei műhelyükben készített anyaggal messze földre el is vándoroltak, hadseregeket követtek, stb. Innen van az, hogy egyes nagytávolságú vidékeken talált patkóformák igen hasonlók egymáshoz. Így pl. skandináv félszigeten RYGH nagyobb számmal talált patkókat (*broddar*-nak nevezik ezeket; brodd = vasszeg, broddingen = vasalni), melyek a pata talpának csupán elülső részletét fedik és védik meg; a pata alakja szerint hajlított vaslemez közepéből fel- és lefelé indul ki egy-egy vastnyúlvány, felfelé reá és befelé hajlították a pata falába s ezáltal tartották meg helyzetében, a lefelé nyúló, pyramis alakú vasköröm sikos vagy lejtős úton való kapaszkodásra szolgálhatott. De akadtak ilyen téli patkókra az etrusk sírokban is, sőt *Finnországban* egyes helyeken ma is használnak ilyen patkókat, melyeket *viskari*-nak neveznek; már pedig a finnek állítólag a *magyarok rokonai* és ez közvetve szintén a mellett szólhatna, egyes német szerzők szerint, hogy ez a vasalás ilyen vándorló hún-kovácsoktól ered.

A IX. században a vasalás már általánosan elterjedt Közép-Európában; ebből az időből számos írásbeli feljegyzés maradt róla hátra, részben a törvénykönyvekben is. Így többek között a Code venedotien, a Sachsenspiegel, a Trêve de Dieu emlékezik meg róla. A keresztes háborúk idejében nagy befolyással volt a patkolás tökéletesbedésére a magas fejlettségű *saracen kovács-művészet*. Körülbelül erre az időre esik a patkók árkolása, a szegárok készítése, valamint a lejtős felület kovácsolása.

A középkori műemlékek közül, melyekből a vasalásra lehet következtetni, a HOHENSTAUFOK képei és szobrai, CRANACH LUKÁCS képei és a

¹⁾ Zippelius: Die geschichtlichen Anfänge des europäischen Hufbeschlages. 1903.

SZENT LŐRINCZ kápolnák ajtain felszegezve talált patkók (Szt. Lőrincz a fuvarosok védőszentje,) mellett felemlítendő Szt. György szobra a prágai Hradsin udvarán, melyet magyar mesterek, a *Kolozsváriak* készítettek és a melynek másait Budán a Halászbástya alatt és ujabban Kolozsvárott állították fel. A magyar vonatkozású műemlékek közül első helyen említendő fel SZENT ISTVÁN magyar király lovasszobra, mely a bambergi dóm egyik belső oszlopán áll. A lovon a patkók jól láthatók, sőt az egyik lábán az erős, nagy szegek is megkülönböztethetők. A bambergi püspökséget II. HENRIK német király, Szt. ISTVÁN sógora a würzburgi püspökség területéből hasította ki; a bambergi székesegyházat 1012. május 6.-án szentelték fel ASCHRIC (Asztrik) kalocsai érsek jelenlétében. A szobor a XIII. században készült; a patkók alakja, amennyiben megítélni lehet, semmiben sem tér el az akkori középeurópai patkókétól.

Régibb ennél egy, ugyancsak Bambergben, a városi könyvtárban elhelyezett kéziratban levő *apokalyptikus lovas alak* képe, mely III. OTTÓ idejéből (983.—1002.) való; ez a lovas symbolikus alak Szt. JÁNOS látomásából, aki a sútánt és az antikrisztus pogányságot — itt ez a magyar réblóhadakra vonatkozik, — reávezeti büntetésképpen a hünös kereszténységre. A ló vasalásán eltérés az akkor divatos alaktól nem vehető észre.

A velencei Szt. Márk-tér egy udvarában találtak a XI. századból való Szt. György szobrot; az ölömszobor lovagja úgy arczban, mint ruházatában keleti tyпуст mutat (Szt. György állítólag kappadócziái fejedelem volt), lova pedig olyan patkóval van megvasalva, milyent ma a chinaiaknál találunk, tehát *turáni eredetű* lehet.

Chinában, Peking szomszédságában és a tatároknál FLEMMING a gall-keltának nevezett patkótypushoz hasonló, primitiv patkókat talált, melyek szeglyukai is igen hasonlóak az első leletek patkóihoz.

ZIPPELIUS szerint az avignon-i múzeum egy reliefje állítólag AETIUS-t ábrázolja hadi szekéren, amely elé fogott lovak meg vannak vasalva. AETIUS sokat hadakozott a hünokkal, míg a catalauni ütközetben elesett; járt Ázsiában is, ezért ZIPPELIUS nem tartja kizártnak, hogy a rómaiak ekkor sajátították el a hünoktól a patkolás mesterségét, az alesiai, saalburgi és egyéb leletek pedig más beszámítás alá esnek.

Egyesek (BOULEY, BAYAL) a nélkül, hogy bővebben okadatolnák, szintén felveszik, hogy az ázsiai népek a rómaiakkal való érintkezésük előtt már ismerték a vasalást. BRAUNGART említi, hogy Németország egyes helyein kiásott patkókat a nép *Ungarneisen*-nek nevezi, északi Németországban pedig általánosságban *Heideneisen*-nek hívják őket.

Az eddigi leletek és az irodalomban talált adatok egyike sem bír azonban *bizonyító erővel* arra vonatkozólag, hogy a turáni eredetű népek előbb ismerték volna a patkolást, mint a római, gall vagy germán népek.

A skytha sírok aranylemezes patáin az aranylemez nem a patkó feladatát teljesíti, mivel csak körülfogalja a pata hordozósélét.

A német mythologiai adatokból, egyes legendákból annyival kevésbé szabad a hünok kovács-mesterségére következtetni, mivel ezt illetőleg teljesen hiányzanak pozitív leletek; AETIUS relief képe keveset nyújt ezen kérdés eldöntésére, ha ugyan egyáltalában a relief tényleg AETIUS-t ábrázolja.

A broddar-ból alig lehet visszafelé következtetni, amennyiben a skandináv leletek mindannyian későbbi korra vonatkoznak, melynél a gall és germán patkók kora jóval régiebb.

V.

A magyarokat illetőleg a honfoglalás kútfői, byzanci, keleti, nyugati kútfők, szláv források, hazai kútfők és a honfoglalás korának hazai emlékei igazíthatnak útba.

A magyarok korábbi hazája, sorsa, életmódja a honfoglalás előtt, amennyire mai tudásunk engedi, a mellett látszik bizonyítani, hogy a magyarok a patkolást nem ismerték.

A magyarokról legelőször a *byzanci írók* (szólnak¹⁾) és pedig GEORGIUS MONACHUS BÖLCS LEO hadi taktikájának XVIII. fejezetében és bíborban született KONSTANTINUS császár. Mindketten *πέδιλα σεληναία σίδηρα*-ról emlékeznek meg, kemény (fél)holdalakú talpakról, amikor a maguk hadseregéről írnak. Egy másik byzanci Anonymus a IV. században V. JUSTINIANUS császár idejében írja, hogy a lovakat vaslemezekkel (*σιδηροτς πεδάλοις*), tehát a talpat teljesen befedő patkókkal vasalták. Azonban a magyarok patkolásáról mindhárman hallgatnak. éppen úgy mint a X. század *arab írói* (IBN ROSZTEH, GURDÉZI, EL BEKRÎ, IBN FADHLÂN, ISZTAKHRI, IBN HAUKAL és MASZUDI), kiket GRÓF KUÚN GÉZA fordításában közöl „A magyar honfoglalás kútfői“ és akik közvetlenül is, de még inkább közvetve világosítják fel történetünket.

A *szláv források*, főleg a NESZTOR-féle *orosz krónika*, csak némi halvány sugarat vetnek erre a korszakra; többet, sőt sokat köszönhet a magyar történelem a *nyugati, főleg német forrásoknak* a honfoglalásról, majd a későbbi korról. Ezekben azonban a patkolásra vonatkozólag nem találunk semmiféle feljegyzést.

A *hazai kútfők* aránylag késő keletiek: *Béla király névtelen jegyzőjének* műve, JULIÁN Szentdomonkos-rendű szerzetes hittérítő útja Nagy-Magyarországban 1236.-ban, KÉZAI SIMON-nak, IV. LÁSZLÓ udvari papjának *krónikája*, a *budai krónika*, a *pozsonyi krónika*, a *dubniczi krónika* és a bécsi udvari könyvtárban őrzött *képes krónika* 1358.-ból. Ezek a krónikák a hűt nemesak közel rokonnak, hanem szinte azonosnak nézik a magyarral és sokat, amit a hagyomány fenntartott, vagy amit a régi állapotok felől hallottak, nem a honfoglalás történetében, hanem már a húnok történetében beszélnek el. A felsorolt krónikák több-kevesebb használható adatot nyújtanak erre a korszakra, legkevesebbet talán az, kit majdnem másfélszázadig, a legújabb időig a honfoglalás klasszikus történetírójának tekintettek: ANONYMUS, BÉLA király névtelen jegyzője. Kiténik ezekből, hogy a magyarok ősi hazája Oroszország délkeleti részében, az erdős fekete föld határától a Kaukázus aljáig s az Azovi- és Fekete-tengerig terjedő sík pusztá, u. n. Steppe vidékén volt, melynek talaja olyan, hogy lovaik bátran meg lehettek *patkó nélkül is*: nem is találunk semmiféle leletet ebben az irányban, pedig ugyancsak ezen a tájékon éltek valamikor a skythák is, úgy hogy ezek alapján felvehető,

¹⁾ PAULER-SZILÁGYI: A magyar honfoglalás kútfői. Budapest. 1900.

hogy azok a törzsek, melyekből a népvándorlás megkezdésekor a magyarok kialakultak, nem ismerték a patkolást.

A IX. században (889.-ben) az Ural melletti hazájukból kiűzött bessenyők a magyarokat kiverték a Don és Dnieper közötti Lebediából, mire ezek nyugatra vonultak, Kievnél a Dnieperen át, majd a Dnieszter mentén felfelé a Stry vizénél, Galicziában délre fordultak és a vereczkei szoroson át leszálltak a tiszai síkságra, 895.-ben.¹⁾ A régi magyarok férfiai mindig lóháton jártak, az asszonyok és gyermekek szekereken követték. A ló, mely télen-nyáron künn legelt, éppen úgy, mint a skytháknál, úgyszólván mindenüket képezte, húsát ették, tejét itták, bőréből, szőréből készült ruhájuk, edényük, fonaluk. Táborozásuk alkalmával lovuk mindig sátruk mellett legelt, többnyire béklyókba verve (ilyeneket több helyen találtak), hogy azonnal reá pattan hassanak. Halottaik mellé a sírba temették lovát, kutyáját is. Ennek daczára a *honfoglalás-korabeli sírokban patkók nyomait nem találjuk*, vagyis új hazájukba érve a magyarok még nem gyakorolták a patkolást.

SZENT ISTVÁN korában a magyarok bensőbb érintkezésbe jutottak a német kultúrával. SZENT ISTVÁN felesége GIZELLA, II. HENRIK német király huga sok németet hozott magával, kik szokásaikat részben itt is meghonosították. Lehetséges, hogy a patkolás is ezektől ered. PÉTER alatt, ki III. HENRIKNEK, azután SALAMON alatt, ki IV. HENRIKNEK volt hűbérese, ismét sok német jött be; ezeknek a bevándorlásoknak a nyoma a fegyvereken is meglátszik, a sírletekben pedig már *több germán típusú patkóra akadunk*.

III. BÉLA alatt a törvény a kovácsokról is megemlékezik. Végül IV. BÉLA alatt a tatárjárás alkalmával ismét nagyobb tömegű ázsiai invasio lepte el az országot, de specialis patkó nyomára ebből az időből sem akadunk.

VI.

Az írott kútfők mellett tárgyunkat illetőleg nagyobb jelentősége van az *ásatások leleteinek*. Az a szokás, hogy halottaikat kedvencz lovaikkal temették el, nemcsak a skytháknál és a középzásiai népeknél volt meg, hanem a szlávok, gallok és germánoknál is, sőt a középkori keresztény lovagok is, mint ez a templombeli sírokból kitűnik, a VIII. századig gyakorolták ezt. Ez a szokás sok becses adatot nyújt az archaeológiának.

Patkót aránylag keveset találni; ennek oka elsősorban abban keresendő, a mire már történt utalás, hogy t. i. a vas akkor drága és értékes fém volt.

A magyar ásatások leletei általában azt bizonyítják, hogy a patkó nem turáni találmány. Az avar és a honfoglaláskorabeli leletekben — egy-kettő kivételével, melyeknek alakja azonban igen problematikussá teszi használatását — nem fordul elő, holott más lószerszám és eszköz, így a kengyel és zabla, mindig megtalálható.

A patkó legrégebbi nyomait egy pár *népvándorláskorabeli u. n. sarmata típusú leletben* találni. Ilyen az *ordasi le'et* (a nemzeti múzeum régiség-tárában) és a *horgosi lelet*, melyet a szegedi múzeumban őriznek; hasonló

¹⁾ PAULER: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest. 1900.

typus van még a *nagykövesdi* honfoglaláskori (kora ÁRPÁD-kori) *leletben*, mely a zempléni múzeumban van elhelyezve. Ezek mellett a germán, széles lemezű *typusra* akadunk a *szabad-batthyáni leletben* a XIII. századból és a *pusztaszentimrei leletben*, mely szintén kora ÁRPÁD-kori. A XIV. századból való a *kalocsa-örjegi lelet* (a nemzeti múzeumban), hol kengyellel, sarkantyúval és lándzsával találtak patkót, XV. századbeli a *dohányosi határban* levő nadabi várnál kengyellel és kályhacserepekkel kiásott széleslemezű négy patkó (a nemzeti múzeum régiségtárában) és végül a *Puszt-Ujfalún* „Leányok táncza“ nevű halomban (Szabolcs-megyében) *Mátyás* király korabeli karddal, kengyellel stb. talált patkó

5. ábra.

Ordasi lelet típusát mutató patkóalakú vas.

(szintén a nemzeti múzeumban). A többi lelet hitelességéhez kétség fér, a mennyiben többnyire megbolygatott helyről kerültek, úgy hogy későbbi korból származó leletekkel keverődhetnek.

A felsorolt leletek (részletes ismertetésük, leírásuk mérési adatokkal az „Állatorvosi Lapok“ 1905. évf. 17. számában olvasható) közül az *ordasi leletben* talált patkóalakú vas kissé megnyúlt, elől pedig a középben a köröm helyének megfelelően egy sajátságos szivalakú *kitüremkedést* mutat; ezen a helyen, valamint a sarki részletnek megfelelő helyeken, a hol kiszélesedik, mindegyik oldalon egy-egy laposfejű szeggel van ellátva; egyébként szegárkot vagy szeglyukat nem találunk rajta. (L. az 5. ábrát.)

Hasonló alakú a *nagykövesdi lelet* patkója is. Mindkettőnél feltűnik a szeglyukak hiánya, mely a patkóhoz hasonló alakja daczára kérdésessé

teszi ezeknek patkó voltát. A három jelenlévő szeglyük oly helyen van alkalmazva, hogy ha azokon át verték fel a patára, akkor okvetlenül a pata érzékenyebb részeibe, irharétegébe hatolt be a szeg, minek következtében a ló megsántult és munkára képtelen lett volna. Nem lehetetlen, sőt valószínűbbnek látszik, hogy ez a vas inkább a kocsi- vagy a nyereg-, talán a nyeregkápvasalásból származik.

6. ábra.

Kalocsa-Örjegen talált XIII. századbeli patkó (természetes nagyságban).

A kalocsa-örjeji patkót, mely a XIII—XV. századból származik, tünteti fel a 6. ábra. Ez a patkó a germán tyrust mutatja, igen széles lemez, négyszögletes bevájt, bemélyített szeglyukakkal.

Az Árpád-házkorabeli leletekben tehát legkorábban a XII. században találunk patkókat, a többi lelet olyan, hogy vagy későbbi korból is származhatott, vagy pedig az illető vas patkóvoltához fér kétség. Míg azokból a lovassirokból, melyeket a szerencsés véletlen lelkiismeretes kutató kezeibe juttatott, ritkán hiányzott a zabla és a kengyelvas, addig pat-

kókra nem akadtak, úgy hogy bátran állítható, hogy a lovak patkolása a magyaroknál ebben a korban nem divott, legalább patkókat a honfoglalás korából nem ismerünk.

Támogatják ezt a feltevést az *ethnographiai kutatások adatai* is, melyek szerint a középzásiai lovas nomád népek nem vasalják meg lovaik patáit. FLEMMING Tomsk közelében középkori sírokban sok értékes fegyvert, ékszert és állati csontokat talált, de patkót nem. A krími és ukraini tatárok még a XVII. században nem ismerték a patkót, de a Góbi sivatagtól a chinai határig ma sem patkolnak, bár ismerik a patkót.

GRÓF ZICHY JENŐ ázsiai expedíciójában részt vett CSIKI ERNŐ nemzeti múzeumi őrtől tudom, hogy a középzásiai nomád törzsek, hol a magyarok őseit keresték, nem patkolják lovaikat.

DR. ALMÁSSY GYÖRGY az 1900. évben a Tien-san szyrt vidékein végzett középzásiai expedíciójáról szóló útleírásában¹⁾ patkóról nem emlékszik meg, pedig a kirgizek legfőbb kincse a lovuk. A szemirjescsi kirgizek között, a hol ALMÁSSY járt, „baigus“ azaz földönfutó, a kinek lova nincs s így gyalog járni kénytelen, aligha van, mert az ilyen meg sem tudna élni.

A mint az ethnographiai kutatások a patkó magyar, illetve turáni eredetét illetőleg teljesen negatív adatokat nyújtanak, ugyanúgy a nyelvészeti, nyelvtörténeti adatok is erre vezetnek. CZUCZOR és FOGARASI²⁾ szerint „a patkó a lovak, öszvérek stb. patájára felütni való félkörös és tömör lemez vasból,“ hangra és értelemre egyezik vele a szláv *potkova*, mely potkujem (alákoholni) igétől származtatható.

*

Összefoglalva a patkó történetének magyar vonatkozású részleteit, kitűnik, hogy:

1. a patkó nem magyar, sőt minden valószínűség szerint nem is turáni találmány;

2. az arar és a honfoglaláskorabeli magyar leletekben, egy-kettő kivételével, melyeknek alakja azonban igen problematikussá teszi használatását, patkó nem fordul elő, holott a kengyel és zabla csak igen ritkán hiányzik;

3. a magyarral rokon vagy pedig az ősmagyarok életmódjához hasonló viszonyok között élő középzásiai nomád népek lovaikat nem patkolják és azért felvehető, hogy az ősmagyarok régi hazájukban sem ismerték a patkót (neve szláv eredetű);

4. a későbbi Árpádházkorabeli magyar leletek patkói nagyjában a germán típust mutatják.

Végül kedves kötelességet teljesíték, a midőn e helyen is köszönetet mondok NAGY GÉZA nemzeti múzeumi régiségügyi igazgató-örnek és DR. BÁTKY ZSIGMOND néprajzi múzeumi örnek szíves támogatásukért.

1) ALMÁSSY: Vándorutam Ázsia szívébe. Budapest, 1904.

2) CZUCZOR—FOGARASI: A magyar nyelv szótára. 1870. V. kötet.

